واکاوی تطبیقی «کلّیات اشعار ترکی» استاد شهریار با «دیوان اشعار» مختوم‌قلی فراغی

دکتر بهروز بامدادی [۱]

علی طالاری باقری حق[۲]

ابوالفضل جلیل زاده کوهدل[۳]

ایمیل:

[۱]bb19627@gmail.com

[۲]alitalari.cfu.1401@gmail.com

[۳]abolfazljalilzadeh8@gmail.com

پیوستگی:

[۱]استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز
ORCID: 0000-0003-2986-2918

[۲]دانش‌آموختهٔ کارشناسی آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز
ORCID: 0009-0004-5449-1455

[۳]دانش‌آموختهٔ کارشناسی آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز.
ORCID: 0009-0005-4876-045X

چکیده:

ادبیات تطبیقی، پل ارتباطی میان اندیشه‌ها و سبک‌های شاعران مختلف و یکی از مؤثرترین روش‌ها برای یافتن مضمون‌های مشترک است. این پژوهش به واکاوی تطبیقی اشتراکات دو اثر برجسته در ادبیات منظوم ترکی، یعنی «دیوان اشعار ترکی» اثر استاد شهریار (شاعر معاصر آذربایجان) و «دیوان اشعار» مختوم‌قلی فراغی (شاعر قرن دوازدهم ه.ق ترکمن) می‌پردازد. با وجود فاصلهٔ زمانی و جغرافیایی، هر دو اثر نقطهٔ عطفی در بازگشت به هویت بومی، زبان مردم و ادبیات شفاهی (فولکلور) محسوب می‌شوند و به‌دلیل اشتراکات تاریخی و فرهنگی شاهد اندیشه‌ها و مضمون پردازی‌های مشترکی بین این دو شاعر بلندآوازه هستیم. روش تحقیق پژوهش، توصیفی- تحلیلی و منابع مورد استفاده، کتابخانه‌ای و الکترونیکی معتبراست. در این مقاله، اشعار دو شاعر در دو محور اصلی مورد واکاوی قرارگرفته‌است: ۱- اشتراک در وزن شعر؛ ۲- اشتراک در بن‌مایه‌های درونی (حسرت گذشته، معرفی زادگاه، بی وفایی دنیا، عناصر فولکلور، آداب و رسوم، فرهنگ عامه و...). یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شهریار با تکیه بر خاطرات فردی- اجتماعی و نگاهی عاطفی، جامعهٔ روستایی آذربایجان را جاودانه ساخته یا به عبارت دیگر، شعر را به روستا آورده‌است؛ درحالی که مختوم‌قلی فراغی با نگاهی اصلاح‌گرایانه، اجتماعی و عرفانی، درصدد انسجام‌بخشی به هویت اقوام ترکمن و نقد مفاسد اجتماعی زمانهٔ خود بوده‌است. بااین حال، استفادهٔ مشترک از وزن هجایی و زبانی متکی بر ضرب‌المثل، این دو اثر را به شناسنامهٔ زبانی- فرهنگی مردم خود بدل کرده‌است.

کلمات کلیدی: دیوان اشعار ترکی، شهریار، دیوان مختوم‌قلی فراغی، فولکلور ترکی، واکاوی تطبیقی.

استناد (آپا):

بامدادی، ب. طالاری باقری حق، ع. و جلیل زاده کوهدل، ا. واکاوی تطبیقی «کلّیات اشعار ترکی» استاد شهریار با «دیوان اشعار» مختوم‌قلی فراغی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۴، شماره ۱۳، پاییز ۱۴۰۵.
۳۰۴۱-۸۶۹۰ شاپا

[1] Ph.D. Behrouz Bamdadi

[2] Ali Talari Bageri Hag

[3] Abolfazl Jalilzadeh Kohdel

Email:

[1] bb19627@gmail.com

[2] alitalari.cfu.1401@gmail.com

[3] abolfazljalilzadeh8@gmail.com

Affiliation:

[1]Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tabriz.
ORCID: 0000-0003-2986-2918

[2] Bachelor's graduate in Persian Language and Literature Education, Farhangian University, Tabriz.
ORCID: 0009-0004-5449-1455

[3] Bachelor's graduate in Persian Language and Literature Education, Farhangian University, Tabriz.
ORCID: 0009-0005-4876-045X

Comparative Analysis of Master Shahriar's "Court of Turkish Poems" with Magtymguly Pyragy's "Court of Poems"

Abstract:

Comparative literature serves as a bridge connecting the thoughts and styles of different poets and one of the most effective ways to find common motifs. This study presents a comparative analysis of the commonalities between two prominent works in Turkish poetic literature: "Court of Turkish Poems" by Master Shahriar (a contemporary poet of Azerbaijan) and the "Court of Poems" by Magtymguly Pyragy (12th-century A.H Turkmen poet). Despite the temporal and geographical distance between them, both works serve as turning points in the return to native identity, the vernacular language, and oral literature (folklore). Due to shared historical and cultural bonds, these two acclaimed poets exhibit common thoughts and thematic expressions.

The research adopts a descriptive-analytical method, utilizing credible library and electronic sources. The poems are examined across two primary axes:

1. Commonality in poetic meter.

2. Commonality in internal motifs (nostalgia for the past, depiction of the birthplace, the transience of the world, folkloric elements, customs, folk culture, etc.).

The findings indicate that Shahriar, relying on personal-social memories and an emotional perspective, immortalized rural society of Azerbaijan—or, in other words, he brought poetry to the village. Conversely, Magtymguly Pyragy, adopting a reformist, social, and mystical outlook, sought to consolidate the identity of Turkmen tribes and critique the social vices of his time. Nonetheless, their shared use of syllabic meter and a language rooted in proverb has established both works as the foundational linguistic and cultural identity cards of their respective peoples.

Keywords: Court of Turkish Poems, Shahriar, Court of Magtymguly Pyragy, Turkish Folklore, Comparative Analysis.

CITATION (APA):

Bamdadi, B. Talari Bageri Hag, A. and Jalilzadeh Kohdel, A. Comparative Analysis of Master Shahriar's "Court of Turkish Poems" with Magtymguly Pyragy's "Court of Poems". Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 04, number 13, Fall 2026, ISSN: 3041-8690.

Ustad Şəhriyarin "Türkcə Şeirlər Külliyyati" və Məxtumqulu Fəraqinin " Şeirlər Divan"inin müqayisəli təhlili

[1] PhD Behrouz Bamdadi

[2] Ali Talari Bageri Hag

[3] Abolfazl Jalilzadeh Kohdel

E-poçt:

[1] bb19627@gmail.com

[2] alitalari.cfu.1401@gmail.com

[3] abolfazljalilzadeh8@gmail.com

Mənsubiyyət:

[1] Fərhəngian Universiteti, Təbriz, Fars dili və ədəbiyyatı üzrə dosent.
ORCID: 0000-0003-2986-2918

[2] Fərhəngian Universiteti, Təbriz, Fars dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası üzrə bakalavr məzunu.
ORCID: 0009-0004-5449-1455

[3] Fərhəngian Universiteti, Təbriz, Fars dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası üzrə bakalavr məzunu.
ORCID: 0009-0005-4876-045X

Xülasə:

Müqayisəli ədəbiyyatşünasliq müxtəlif şairlərin ideya və üslublarini birləşdirən bir körpü rolunu oynayir və ortaq mövzularin müəyyən edilməsində ən təsirli üsullardan biri kimi çixiş edir. Bu tədqiqat Türk şeir ədəbiyyati iki görkəmli əsəri — Ustad Şəhriyarin (müasir Azərbaycan şairi) "Türk Şeirlər Divani" və Məxtumqulu Fəraqinin (hicri təqvimi ilə XII əsr türkmən şairi) "Şeirlər Divani" — arasinda mövcud olan oxşarliqlarin müqayisəli təhlilini təqdim edir. Aralarindaki zaman və məkan fərqinə baxmayaraq, hər iki əsər yerli kimliyə, xalq dilinə və şifahi ədəbiyyata (folklora) qayidişda bir dönüş nöqtəsini təmsil edir; bundan əlavə, ortaq tarixi və mədəni köklərə görə, bu iki taninmiş şəxsiyyətin poeziyasinda ortaq ideyalar və tematik elementlər müşahidə olunur.

Bu tədqiqatda etibarli kitabxana və elektron mənbələrdən istifadə edilməklə tosifi-təhlili metod tətbiq olunur. Məqalədə hər iki şairin yaradiciliği iki əsas istiqamət üzrə araşdirilir: 1) ortaq şeir vəzni; və 2) ortaq əsas mövzular (məsələn, keçmişə nostalji, doğma yurdun təsviri, dünyanin faniliyi, folklor elementləri, adət-ənənələr və xalq mədəniyyəti).

Tədqiqat nəticələri görsədir ki, Şəhriyar şəxsi və kollektiv xatirələrə əsaslanaraq, həmçinin emosional bir yanaşma sərgiləyərək Azərbaycanin kənd həyatini əbədiləşdirmiş – başqa sözlə, poeziyani kəndə gətirmişdir; buna qarşiliq olaraq, islahatçi, sosial və mistik baxişlara malik Məxtumqulu Fərağı türkmən kimliyini birləşdirməyə və dövrünün sosial nöqsanlarini tənqid etməyə çalişmişdir. Bununla belə, hər ikisinin heca vəznindən və atalar sözləri ilə zəngin dildən istifadə etməsi, onlarin yaradiciliğini müvafiq xalqlar üçün dil və mədəniyyət baximindən əlamətdar nümunələrə çevirmişdir.

Açar sözlər: Türk Şeirlər Divani, Şəhriyar, Məxtumqulu Fərağinin Divani, Türk folkloru, müqayisəli təhlil.

CITATION (APA):

Bamdadi, B. Talari Bageri Hag, A. Və Jalilzadeh Kohdel. A. Ustad Şəhriyarin "Türkcə Şeirlər Külliyyati" və Məxtumqulu Fəraqinin " Şeirlər Divan"inin müqayisəli təhlili. Urmiya: “Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar” İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 13, Payız 2026, ISSN: 3041-8690.

[1] Dr. Behrouz Bamdadi

[2] Ali Talari Bageri Hag

[3] Abolfazl Jalilzadeh Kohdel

E-posta:

[1] bb19627@gmail.com

[2] alitalari.cfu.1401@gmail.com

[3] abolfazljalilzadeh8@gmail.com

Üyelik:

[1] Farhangian Üniversitesi, Tebriz, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yardımcı Doçent.
ORCID: 0000-0003-2986-2918

[2] Farhangian Üniversitesi, Tebriz, Fars Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği lisans mezunu.
ORCID: 0009-0004-5449-1455

[3] Farhangian Üniversitesi, Tebriz, Fars Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği lisans mezunu.
ORCID: 0009-0005-4876-045X

Üstat Şehriyar'ın "Türkçe Şiirler Divanı" ile Mahtumkulu Firaki'nin "Şiirler Divanı"nın Karşılaştırmalı Analizi

Özet:

Karşılaştırmalı edebiyat, farklı şairlerin düşünce dünyaları ve üslupları arasında bir köprü kurmakta ve ortak motiflerin tespit edilmesinde en etkili yöntemlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Türk şiir edebiyatının iki önemli eseri olan Azerbaycan'ın çağdaş şairlerinden Üstat Şehriyar'ın "Türkçe Şiirler Divanı" ile Hicrî 12. yüzyıl Türkmen şairi Mahtumkulu Firaki'nin "Şiirler Divanı" arasındaki ortak özellikleri karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Aralarındaki zaman ve coğrafya farklılığına rağmen her iki eser de öz kimliğe, halk diline ve sözlü edebiyata (folklora) dönüş bakımından birer dönüm noktası niteliğindedir. Ortak tarihî ve kültürel bağların etkisiyle bu iki seçkin şairin düşünce dünyasında ve tematik anlatımında önemli benzerlikler görülmektedir.

Araştırmada betimsel-analitik yöntem benimsenmiş; güvenilir basılı kaynaklardan, kütüphane kaynaklarından ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Şiirler iki temel eksen çerçevesinde incelenmiştir:

1. Şiir ölçüsündeki ortaklıklar.

2. İçerik ve motiflerdeki ortaklıklar (geçmişe özlem, doğup büyüdükleri yerin tasviri, dünyanın geçiciliği, folklorik unsurlar, gelenek ve görenekler, halk kültürü vb.).

Araştırmanın bulguları, Şehriyar'ın kişisel ve toplumsal hatıralarına ve duygusal bakış açısına dayanarak Azerbaycan'ın köy yaşamını ölümsüzleştirdiğini; başka bir ifadeyle şiiri köye taşıdığını göstermektedir. Buna karşılık Mahtumkulu Firaki, reformcu, toplumsal ve tasavvufi bir bakış açısıyla Türkmen boylarının kimliğini güçlendirmeyi ve kendi döneminin toplumsal sorunlarını ve yozlaşmalarını eleştirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, her iki şairin de hece ölçüsünü kullanması ve atasözleri ile halk söyleyişlerinden beslenen bir dili benimsemesi, eserlerini kendi halklarının dilsel ve kültürel kimliklerinin temel göstergelerinden biri hâline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Şiirler Divanı, Şehriyar, Mahtumkulu Firaki Divanı, Türk Folkloru, Karşılaştırmalı Analiz.

CITATION (APA):

Bamdadi, B. Talari Bageri Hag, A. Ve Jalilzadeh Kohdel, A. Üstat Şehriyar'ın "Türkçe Şiirler Divanı" ile Mahtumkulu Firaki'nin "Şiirler Divanı"nın Karşılaştırmalı Analizi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 13, Sonbahar 2026, ISSN: 3041-8690.

مقدمه

ادبیات منظوم اقوام ترک‌زبان همواره پدیده‌ای فراتر از یک ابزار زیبایی‌شناختی صرف بوده و به عنوان گنجینه‌ای حیاتی برای حفظ، انتقال و تجلی فرهنگ، هویت، باورهای مذهبی و زادگاه شاعران عمل کرده‌است. درعرصهٔ این ادبیات پربار، «دیوان اشعار ترکی» اثر استاد شهریار و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی، به عنوان دو قلهٔ رفیع و ماندگار در قلمرو ادبیات ترکی آذربایجانی و ترکمنی شناخته می‌شوند. اگرچه این دو ادیب برجسته در دو دورهٔ تاریخی متوالی و در دو محیط جغرافیایی- فرهنگی متفاوت می‌زیسته‌اند، اما به دلیل ریشه‌دوانی عمیق در فرهنگ عامه (فولکلور)، بازآفرینی خاطرات جمعی، توصیف دقیق زادگاه، طبیعت و رویکرد عاطفی و اندیشمندانه به مفاهیمی چون غربت و دوری، حسرت گذشته و...، شباهت‌های ساختاری و مضمونی شگفت‌انگیزی در آثارشان به چشم می‌خورد. شهریار در «حیدربابایه سلام و دیوان ترکی خود» با بازگشت به خاطرات کودکی و ترسیم سیمای روستای خشکناب، مرثیه‌ای برای اصالت‌های ازدست‌رفتهٔ انسان امروزی می‌سراید. در سوی دیگر، مختومقلی فراغی به عنوان پدر ادبیات کهن ترکمن، شعر را به سنگری برای اتحاد ملی، نقد نابرابری‌های اجتماعی، بیان حکمت، اخلاق، عرفان و حفظ اصالت قومی تبدیل‌می‌کند. واکاوی تطبیقی اندیشه‌ها، مضامین، سبک و شیوه این دو شاعر، علاوه بر تبیین پیوندهای عمیق و ریشه‌دار فرهنگی میان جهان شعری آذربایجان و ترکمن‌صحرا، پرده از چگونگی بازتاب زادگاه و دغدغه‌های انسانی- اجتماعی در قالب شعر ترکی برمی‌دارد. این پژوهش برآن است تا با مقایسهٔ این دو اثر ارزشمند از منظر وزن و درون‌مایه، شباهت‌های بنادین و عمیق آن‌ها را به تصویر بکشد.

بیان مسأله

«دیوان اشعار ترکی» استاد شهریار و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی، از شاخص‌ترین نمادهای هویت ادبی و فرهنگی در ادبیات ترکی به شمار می‌روند. مسئلهٔ اصلی این پژوهش، واکاوی، طبقه‌بندی و تحلیل تطبیقی وجوه اشتراک وزنی و درون‌مایه‌ای در آثار این دو شاعر برجسته است. اگرچه هر دو ادیب با بهره‌گیری بی‌واسطه از زبان مردم، ضرب المثل‌ها، عناصر فولکلور (استفاده از ادبیات عامیانه) و توصیف محیط زندگی محلی به بازآفرینی هویت قومی و جمعی پرداخته‌اند، اما تفاوت در بستر تاریخی، سیاسی- اجتماعی و جهان‌بینی فردی، سوگیری‌های متفاوتی به آثارشان بخشیده‌است. شهریار با نگاهی عاطفی و خاطره محور، روایتی احساسی از سنت‌های روستایی، صفا و صمیمیت روستا، حسرت گذشت زمان و... ارائه می‌دهد؛ درحالی‌که مختومقلی نگاهی پندآموز، اصلاح‌گرایانه، عرفانی، حماسی و میهن‌پرستانه دارد و شعرش بیشتر در خدمت بیداری جمعی و اتحاد قومی است. با وجود پژوهش‌های متعدد دربارهٔ هر یک از این دو شخصیت به صورت جداگانه، عدم بررسی همزمان، تطبیقی و نظام‌مند این دو اثر، موجب مغفول ماندن درک دقیق پیوندهای فکری، زبانی و نمادین میان ادبیات آذربایجانی و ترکمنی شده‌است. از این‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد تا با روش تطبیقی- تحلیلی، ابعاد فکری، بازتاب محیط زندگی و زادگاه، جلوه‌های فولکلور(آداب و رسوم) و اشتراکات وزنی این دو شاهکار را واکاوی نماید.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

ضرورت انجام این پژوهش را می‌توان از چند بعد اساسی بررسی کرد:

۱- خلأ پژوهشی در ادبیات تطبیقی: با وجود پژوهش‌های متعدد دربارهٔ «حیدربابایه سلام»، «دیوان اشعار ترکی» شهریار و «دیوان اشعار» مختومقلی به صورت مجزا، تطبیق همه‌جانبه میان این دو شاهکار ادبیات (ادبیات آذربایجانی و ترکمنی) مورد توجّه قرار نگرفته‌است. انجام این پژوهش به غنای ادبیات تطبیقی بین‌المللی، ملی و محلی کمک می‌کند.

۲- بازشناسی پیوندهای عمیق فرهنگی و هویت محلی: شهریار و مختومقلی دو قلهٔ ادبی برجسته درجغرافیای فرهنگی آذربایجان و ترکمن صحرا هستند. تبیین اشتراکات فکری این دو شاعر، روان‌شناسی جمعی، ارزش‌های اخلاقی و ریشه‌های هویتی و فرهنگی مشترک اقوام مختلف ایران را روشن می‌سازد.

۳- الگوپذیری از ادبیات شفاهی، حفظ زبان و فولکلور: هر دو اثر ماندگار، گنجینه‌ای حیاتی برای حفظ کنایات، ضرب‌المثل‌ها، آیین‌ها و واژگان اصیل بومی در برابر فراموشی فرهنگی هستند. شناخت نحوهٔ به‌کارگیری هوشمندانهٔ فولکلور در اشعار این دو شاعر، الگویی ارزشمند برای پژوهش‌های مردم‌شناسانه فراهم می‌کند.

۴- تبیین کارکرد شعر در انسجام‌بخشی و نقد اجتماعی: بررسی تطبیقی تعهد اجتماعی این دو شاعر مشخص می‌سازد که چگونه ادبیات منظوم می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند درخدمت آگاهی‌بخشی، بیداری جمعی، دعوت به وحدت و ایستادگی در برابر ناراستی‌های اجتماعی عمل کند. باتوجّه به موارد بالا، بررسی تطبیقی این دو اثر گرانقدر سودمند و ضروری به نظر می‌رسد.

پیشینهٔ تحقیق

بررسی کارنامهٔ پژوهش‌های گذشته، نشان‌دهندهٔ جایگاه والای شهریار و مختومقلی فراغی در مطالعات زبان و ادبیات ترکی است. دربارهٔ هریک از این دو شاعر به‌صورت مستقل کتاب‌ها و مقاله‌های فراوانی به نگارش درآمده‌است، اما پژوهش‌های تطبیقی مستقیمی که به مقایسهٔ همزمان «دیوان اشعارترکی» و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی پرداخته‌باشند، یافت نشد.

در ادامه، مهم‌ترین تحقیقات انجام‌شده در این حوزه معرفی می‌شوند:

پژوهش‌های مستقل و تطبیقی

۱- مظفری (۱۳۹۹) در مقالهٔ «شهریار و رویکرد نوستالژیک با تکیه بر منظومهٔ حیدربابایه سلام» ، به بررسی نوستالژی یکی از مباحث مطرح در روان شناسی با تکیه بر منظومهٔ حیدربابا پرداخته‌است. با این حال، این اثر صرفاً بر شهریار تمرکز داشته‌است و نگاهی تطبیقی به ادبیات ترکمنی ندارد.

۲- صدریان (۱۳۹۶) مقاله‌ای با عنوان « شهریار و شعر ترکی» دارد.

۳- مسلمی و شهبازی (۱۳۹۳) مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مردم شناختی جلوه های فرهنگ عامه در منظومهٔ نخست حیدربابایه سلام در مقایسه با بخش دوم آن» دارند.

۴- ایراندوست تبریزی (۱۳۷۸) در مقاله‌ای با عنوان «خانه پدری و خاطرات کودکی در اشعار لامارتین و شهریار» به واکاوی تطبیقی بین اشعار لامارتین و شهریار پرداخته‌است.

۵- سفیدگر شهانقی (۱۳۹۶) مقاله‌ای با عنوان «عناصرفولکلور آذربایجان در دیوان ترکی استاد شهریار» دارد.

۶- پورآسیاب دیزج (۱۳۹۹) مقاله‌ای تحت عنوان « ادبیات شفاهی در اشعار ترکی استاد شهریار» ارائه کرده‌است.

۷- خاک‌پور (۱۳۹۱) پایان نامهٔ کارشناسی ارشد دانشگاه تبریز باعنوان «بررسی انتقادی ترجمه های مشهور منظومهٔ حیدربابایه سلام شهریار» .

۸- بهلکه (۱۴۰۴) مقاله‌ای با عنوان «تقابل عقل و عشق در اشعار عرفانی شاعران ترکمن با تکیه بر اشعار مختومقلی فراغی» دارد.

۹- امان قلیچ (۱۳۷۳) در مقالهٔ «مختومقلی فراغی، شاعر نامدار ترکمن» به بررسی زندگی و شعر مختومقلی پرداخته‌است.

۱۰- آچاک (۱۴۰۲) مقاله‌ای با عنوان «پویش و واکاوی دراحوال واندیشه شاعر ترکمن صحرا؛ مختومقلی فراغی» دارد.

۱۱- مرادی (۱۳۷۸) مقاله‌ای با عنوان «مختومقلی فردوسی ترکمن» دارد.

۱۲- آیدوجیف (۱۳۷۸) مقاله‌ای با عنوان « مخدومقلی فراغی فیلسوف متفکر و شاعر بزرگ ترکمن» دارد.

۱۳- نظری داشلی‌برون (۱۳۷۱) پایان نامهٔ کارشناسی ارشد دانشگاه تهران با عنوان «بررسی جامعهٔ ترکمن با تکیه بر اشعار مختومقلی فراغی» دارد. و پژوهش‌های دیگر در این زمینه.

بررسی کارنامهٔ پژوهشی نشان می‌دهد که غالب تحقیقات گذشته، به واکاوی تک‌نگارانه و جداگانهٔ «دیوان اشعار ترکی» شهریار و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی پرداخته‌اند. اندک پژوهشگرانی که به نام هر دو شاعر اشاره کرده‌اند، فراتر از سطوح کلی زبانی و تاریخی نرفته‌اند و تحلیل تطبیقی متنی، مردم‌شناختی مفصّلی انجام نداده‌اند.

نوآوری پژوهش حاضر: این پژوهش با استفاده از روش تحلیلی- تطبیقی، «دیوان اشعار ترکی» و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی را به‌صورت همزمان در دو سطح وزنی و محتوایی (درون مایه‌های مشترک) قرار داده‌است و با ارائهٔ نمونه‌های متعدد شعری و ترجمهٔ نمونه‌های شعری، به واکاوی اشتراکات این دو اثر گرانقدر پرداخته‌است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر با مدنظر قرار دادن موضوع، از نوع نظری است و از روش توصیفی- تحلیلی بهره برده‌است. منابع مورد استفاده در این پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و الکترونیکی معتبراست. در این پژوهش از دو منبع برای اشعار مختومقلی فراغی استفاده شده‌است: یکی نسخهٔ اصلی «دیوان اشعارمختومقلی فراغی» و دیگری «گزیدهٔ دیوان مختومقلی فراغی»؛ به‌طوری‌که برای اشعاری که در نسخهٔ اصلی یافت نشد، از گزیدهٔ آن شاهد مثال آورده شده‌است. پس از ترجمهٔ نمونه‌ها، توضیحات مربوطه ارائه شده‌است.

بحث و بررسی

واکاوی اشتراک در وزن شعر

مختومقلی به وزن عروضی اشعار چندانی ندارد، او اشعار خود را در وزن هجایی سروده‌است. استاد شهریار هم اشعار ترکی خود را بیشتر در وزن هجایی سروده‌است. وزن اصلی و ذاتی شعر ترکی هجایی است و درزبان آذربایجانی از پرکاربردترین وزن‌هاست. ادبیات عاشیقی (نغمه سرایان محلی در آذربایجان)، شعرهای مردمی ازقبیل بایاتی، قوشما، لایلایی‌ها و... همه در وزن هجایی است. (رحمانی خیاوی، ۱۳۹۳: ۹). این وزن از جمله اوزان به‌اصطلاح سیلابیک یا هجایی و دارای ۱۱ هجا یا به‌عبارتی۱۱ بخش است. (محمّدی، ۱۳۷۹: ۷۰۵). وزن هجایی، برپایهٔ برابری تعداد هجاهای هر مصراع است. برای توضیحات بیشتر (ن.ک: رحمانی خیاوی، ۱۳۹۳: ۱۵۰).

* برای نشان دادن اشتراک میان دو اثر ازلحاظ قالب و وزن، نمونه هایی از هر کدام را بررسی می‌کنیم:

حیدربابا، کندین گونی باتاندا　　اوشاقلارون شامین ییوب یاتاندا
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۵)

(حی / در/ با / با / کن/ دین/ گو/ نی/ با/تان/ دا) ۴هجا+۴هجا+۳هجا

* ترجمه: ای کوه حیدربابا! هنگامی که خورشید روستایت غروب می‌کند و بچه‌هایت شامشان را خورده و به خواب می‌روند... .

آلتمیش یاشدا،نوروزگونی لوُو ییلی　　توردی،آجال یوُلون توُتدی آتامینگ
بو دنیأنینگ ایشی بیله میش، بِلی　　عمری نینگ طنابین کسدی آتامینگ
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۲۸)

(بو/دن/یا/ نینگ/ ای/ شی/ بی/له/میش/ ب/ لی) ۴هجا+۴هجا+ ۳ هجا

* ترجمه: مرگ، راه پدرم را سد کرد و رشتهٔ عمرش را گسست؛ آری، روال کار جهان چنین است.

واکاوی اشتراکات بن‌مایه‌ای (مضمون و محتوا)

فانی بودن دنیا

حیدربابا، دونیا یالان دنیادی　　سلیماندان، نوحدان قالان دنیا دی
(شهریار، ۱۳۸۰: ۴۲)

* ترجمه: حیدربابا! دنیا دنیای دروغین و بی‌وفایی است؛ دنیایی که حتی به نوح و سلیمان نبی هم وفا نکرد و برای آن‌ها باقی نماند.

مختومقلی، دنیا فانی　　اؤتوپدیر رستم لر، قانی
(فراغی، ۱۳۸۳: ۳۴۷)

* ترجمه: ای مختومقلی! دنیا زودگذر و فانی است و خون رستم‌ها را خورده‌است.

معرفی زادگاه

حیدربابا، کهلیکلرون اوچاندا　　کول دیبینن دوشان قالخوب، قاچاندا
باخچالارون چیچکلنوب آچاندا　　بیزدن ده بیرممکن اولسا، یادالله
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۱)

* ترجمه: حیدربابا! آنگاه که کبک‌هایت به پرواز درمی‌آیند، خرگوش از زیر بوته برمی‌خیزد و می‌گریزد و باغچه‌هایت پراز گل و شکوفه می‌شود، اگر برایت مقدور بود، یادی هم از ما بکن.

جیحون بیله بحر خزر آراسی — چؤل اوستینده اؤسر یلی تورکمنینگ
گل غنچه سی، قارا گؤزوم قاراسی — قاراداغدان اینر سیلی تورکمنینگ
(فراغی، ۱۳۹۳: ۱۵۶)

* ترجمه: از جیحون تا بحر خزر، اقلیمی است گسترده که صحرایش جولانگاه ترکمن است و قره داغش گذرگاه سیل ترکمن.

حسرت خاطرات گذشته

قاری ننه گئجه ناغیل دینده — کولک قالخیب، قاب-باجانی دوینده
قورد گئچی‌نین شنگلی‌سین بینده — من قاییدیب، بیرده اوشاق اولایدیم!
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۵)

* ترجمه: آنگاه که مادربزرگ، شب‌هنگام قصه می‌گفت و کولاک و باد شدید برمی‌خاست و در و پنجره‌ها را می‌کوبید، در قصه گرگ، شنگول را می‌خورد، ای کاش من به آن دوران بازمی‌گشتم و دوباره کودک می‌شدم.

دهستانینگ بایریندا — بادصبانی گؤرسم
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۳۹)

* ترجمه: آرزو دارم ببینم تپه‌ماهورهای دهستان و نسیم سحرگاهش را ببینم.

قایدا-قایدا اوغلانلیغینگ راییندان — یتیپ گلدیم کامل‌لیگینگ پاییندان
باتدی باشیم، چیقا بیلمن لاییندان — یادا دوشِر اؤنگکی گزن چاغلار، هی
(همان: ۳۵۶)

* ترجمه: از روحیات و افکار دوران کودکی و جوانی گذشتم و به مرحلهٔ کمال و بزرگسالی رسیدم؛ مشغول هوس‌ها و افکار دوران کودکی بودم، نتوانستم به‌طور کامل از آن‌ها دور شوم. دوران گذشته و کودکی به یادم می‌آید؛ ای آبشارها!

دعوت به اتحاد

حیدربابا، گویلر بوتون دوماندی — گونلریمیز بیر-بیریندن یاماندی
بیر-بیروزدن آیریلمایون، آماندی! — یاخشیلیغی الیمیزدن آلیبلار!
(شهریار، ۱۳۸۰: ۴۶)

* ترجمه: ای حیدربابا! آسمان‌ها سراسر مه‌آلود و تاریک است و روزگار ما روز به روز بدتر و تلخ‌تر می‌شود! امان از روزی که از هم جدا شوید، زنهار که از یکدیگر فاصله نگیرید.

کؤنگول لر،یورمک لر، بیر بؤلوپ باشلار — تارتسا بیغین ار أر توپراق لار، داشلار
بیرسفرادا طیّار قیلینسا آشلار — گؤتریلر اؤل اقبالی تورکمنینگ
(فراغی، ۱۳۹۳: ۱۵۷)

* ترجمه: دل ها یکی است؛ متحد باهم. از این اتحاد، سنگ‌ها آب می‌شود ودشمن، بی تاب. سفرهٔ واحد دارند با دلی واحد. هان! اقبال ترکمن در این وحدت است.

مفاهیم اخلاقی (نکوهش نامردی و توصیه به صبر)

حیدربابا، مرد اوغوللار — نامردلرین بورونلارین اووگینان
دوغگینان — (شهریار، ۱۳۸۰: ۴۸)

* ترجمه: حیدربابا! فرزندان مرد و آزاده به دنیا بیاور و پرورش بده؛ پوزهٔ نااهلان و نامردان را به خاک بمال.

اؤزینگدن اگسیک بیر غیری نامردینگ — خدمتینده قوللیق ادیجی بؤلمه
(فراغی، ۱۳۸۳: ۷۳)

* ترجمه: از خدمت نامرد بپرهیز که تو از او برتری.

حیدربابا، گیلیلیکدن نه چیخار؟
ظلمون ائوین صبر و تحمل ییخار،
درویش اولان صبرین الین برک سیخار
(شهریار، ۱۳۸۰: ۵۸)

* ترجمه: حیدربابا از گله و شکایت چیزی برنمی‌آید؛ چراکه خانهٔ ستم را تنها صبر ویران می‌سازد؛ و آن کس که رسم درویشی را می‌داند، دست صبر و تحمل را محکم می‌فشارد.

بی صبر اوُلان خوناب ایچر بوُلار بلالارغا دوچار
باغلی قاپینی صبر آچار الصبر مفتاح الجنان
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۵۵)

* ترجمه: آدم بی صبر گرفتار بلاست؛ اما صبر درجهان گره گشاست و کلید هر در بسته ای است، چون که صبرکلید بهشت است.

راز و نیاز با نمادهای طبیعت (کوه) و بناها

حیدربابا، سنون اوزون آغ اولسون! دورت بیریانون بولاغ باغ اولسون!
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۲)

* ترجمه: حیدربابا، همیشه روسفید باشی! و هر چهار طرفت، چشمه و باغ باشد!

حیران-مجنون بولوپ، چیقام چؤللره باریپ، مسکن توتام سیزی، داغلار، هی
(فراغی، ۱۳۸۳: ۳۵۶)

* ترجمه: حیران و مجنون، به بیابان‌ها می‌روم و شما را مسکن خود می‌سازم؛ ای کوه‌ها!

مکان ایلأپ اؤچ ییل ایدیم دوزینگی گیدر بوُلدوم خوُش قال گؤزل شیرغازی
(فراغی، ۱۳۹۳: ۳۳۶)

* ترجمه: مدرسهٔ شیرغازی، سه سال در دامانت زیستم؛ اکنون وقت وداع است. خداحافظ ای شیرغازی زیبا!

غربت و دوری

آغلاشایدیم اوزاق دوشن ائلینن بیرگؤریدیم آیریلیغی کیم سالدی!
(شهریار، ۱۳۸۰: ۴۷)

* ترجمه: حیدربابا! ای کاش با ایل و تبار دورافتادهٔ خود باهم می‌گریستیم؛ ای کاش درمی‌یافتم که چه کسی باعث این جدایی شد.

بلبلم، آه و زار چکیب تأزه گلزاردان آیریلدیم
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۴۵)

* ترجمه: بلبلی هستم با ناله‌های زار؛ جدا مانده‌ام از آن نوبهار.

مختومقلی! ایلدن-ایله آرالار هجران تیغی بیلن باغرین پارالار
(همان: ۲۲۹)

* ترجمه: مختومقلی! قدم به قدم از ایل خود جدا می‌شوی؛ با تیغ هجران، قلب تو پاره‌پاره می‌شود.

توصیف رستاخیز طبیعت (بهار)

بایرام یئلی چارداخلاری ییخاندا نوروز گلی، قارچیچکی چیخاندا
آغ بولوتلار کوینکلرین سیخاندا بیزدن ده بیر یاد ایلیه‌ن ساغ اولسون
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۱)

* ترجمه: آن زمان که باد نوروزی و بهاری، آلاچیق ها (چهارطاق،بنای گنبدی شکل) را بر زمین می‌اندازد، گل نوروز و گل یخ از زیر خاک سربرمی‌آورند و ابرهای سفید پیراهن بارانی خود را می‌تکانند (می‌چلانند)، زنده و تندرست باد آن که از ما یادی می‌کند.

گلسه نوروز عالمه، رنگ قیلار جهان پیدا ابرلرآواز اوُروُپ، داغ قیلار دومان پیدا
بی جان‌لار جانا گلیپ، آچارلار دهان پیدا گؤگرمه‌دیک گیاه لار، گؤگریپ روان پیدا
(فراغی، ۱۳۸۳: ۴۲۴)

* ترجمه: وقتی نوروز به جهان می‌آید، جهان را رنگارنگ می‌کند؛ ابرها غرّش کنان کوه‌ها را در مه می‌پوشانند. آنچه بی‌جان بود جان دوباره می‌گیرد و شکوفه‌ها و گل‌ها دهان بازمی‌کنند. گیاهانی که هنوز نروییده بودند، شروع به روییدن می‌کنند و به شکلی زنده نمایان می‌شوند.

شکایت از فلک

بیر سوروشون بو قارقینمش فلکدن نه ایستیور، بوقوردوغی کلکدن
(شهریار، ۱۳۸۰: ۴۷)

* ترجمه: یک بار از این چرخ و فلک نفرین شده بپرسید که از این حیله و دامی که پهن کرده‌است، چه می‌خواهد؟

یارانلار، گردش چرخینگ الیندن بو منینگ یورهگیم پاره-پاره دیر
(فراغی، ۱۳۹۳: ۱۴۸)

* ترجمه: دوستان، از دست چرخ روزگار، بندبند دلم پاره‌پاره است.

فرهنگ و آداب و رسوم

بایرامیدی، گئجه قوشی اوخوردی آداخلی گیز بیک جورابین توخوردی
هرکس شالین بیرباجادان سوخوردی آی نه گوزل قایدادی شال سالاماق!
شال ایسته دیم، من ده ائوده آغلادیم بیرشال آلیب، تئز بئلیمه باغلادیم
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۷)

* ترجمه: عید بود و مرغ شب آواز می‌خواند؛ دختر نامزددار جوراب داماد را می‌بافت. هرکس شالش را از دریچه‌ای پایین می‌فرستاد؛ آی، چه رسم زیبایی است شال انداختن! شال خواستم؛ من هم درخانه گریه کردم، یک شال گرفتم و زود به کمر بستم. (اشاره به *سنت* شال‌سالاماق و شال‌بستن در فرهنگ آذربایجانی که درآن، از بالای پشت بام شالی را از دریچه یا دودکش خانه‌ها پایین می‌انداختند و صاحب خانه هدایایی مانند تخم مرغ رنگی، جوراب و... می‌گذاشت.)

یگیت لر تیرمه شال قوُشار بیلینه یوُرغا مینیپ تارلانگ آلار الینه
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۲۹)

* ترجمه: درصحرای گرگان، جوان‌ها دستاری از ترمه برکمر دارند؛ چابک سواران باز شکاری بر دست دارند. (اشاره به سنت شال‌بستن در میان ترکمن‌ها و رسم چابک‌سواری یا همان اسب‌سواری.)

توجّه به مفاهیم دینی (فریب شیطان و دوری از کفر)

شیطان بیزیم قبله میزی چوندوروب آللاه دیین یولدان بیزی دوندوروب
(شهریار، ۱۳۸۰: ۵۷)

* ترجمه: شیطان قبلهٔ ما را تغییرداده و ما را از راهی که خداوند تعیین‌کرده، منحرف کرده‌است.

ملعون شیطان کیمین بزاپ، داش اورمه سوُنگرا محکم بوُلار، ییقا بیلمزسن
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۶۱)

* ترجمه: شیطان ملعون است، آن را سرمشق مساز؛ چراکه ظاهری آراسته دارد، اما برجان تو سنگ خواهد زد.

حق نه دییر؟ کفره قارشی گئتمه‌یز نوردان چیخیب ظلمت ایچره ایتمه‌یز

(شهریار، ۱۳۸۰: ۵۷)

* ترجمه: خداوند چه می‌گوید؟ به سوی کفر نروید؛ از روشنایی بیرون نیایید تا در تاریکی گم نشوید.

مختوم‌قلی عاصی قولونگ　　کفر سؤزدن ساقلا تیلینگ
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۴۰)

* ترجمه: ای مختوم‌قلی! گفتار گنهکاران کفر است؛ درستکار باش و راست‌گفتار (از کفر دوری کن).

نقد اوضاع اجتماع (از بین رفتن حرمت و انسانیّت)

ایندی بشر آج قورد تکین اودوخوب　　چومبله‌نتی گوزقیجیردوب دوروخوب!
باخیللار کی گورسونلر کیم سینیخوب　　توکولسونلر اونون لشین بیرتسین لار!
(شهریار، ۱۳۸۰: ۵۵)

* ترجمه: اکنون انسان ها مانند گرگ گرسنه منتظر فرصت هستند؛ کمین کرده‌اند و منتظر ایستاده‌اند. نگاه می‌کنند تا ببینند چه کسی درمانده و گوشه‌گیر شده‌است تا بر سرش بریزند و لاشه‌اش را پاره‌پاره کنند.

قیز-جواندا یؤقدور حیادان اثر　　بیگیت لر قیز بیله، اؤیناییپ گزر
(فراغی، ۱۳۸۳: ۷۸)

* ترجمه: پسرها و دخترهای جوان حرمت بزرگ‌ترها را نگه نمی‌دارند؛ باهم می‌نشینند و می‌گویند و می‌خندند.

عشق به وطن

حیدربابا، سنی وطن بیلمیشدیم　　وطن دییب باش گوتوروب گلمیشدیم
(شهریار، ۱۳۸۰: ۵۶)

* ترجمه: حیدربابا، من تو را وطن خودم می‌دانستم؛ به امید وطن، خودم را به تو رساندم.

گِل کؤنگلوم من سنگا نصیحت قیلای　　وطنی ترک ادیپ گیدینجی بؤلما
(فراغی، ۱۳۸۳: ۷۳)

* ترجمه: ای دل من، بگذار تو را نصیحت کنم؛ ترک وطن مکن و از اینجا مرو.

زیست بوم آذربایجان و ترکمن‌صحرا (گیاهان و حیوانات)

حیدربابا، کهلیکلرون اوچاندا　　کول دیبینن دوشان قالخوب، قاچاندا
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۱)

* ترجمه: حیدربابا! آنگاه که کبک‌هایت به پرواز درمی‌آیند و خرگوش از زیر بوته برمی‌خیزد و می‌گریزد.

حیدربابا، بولاخلارین یارپیزی　　بوستانلارین گلبسری، قارپیزی
(همان: ۳۷)

* ترجمه: حیدربابا! پونه‌های کنار چشمه‌هایت، خربزه و هندوانهٔ جالیزهایت.

چؤل طرفین برک ادیپ یؤل آچار سووا خرچنگ　　زمین سبزه زار اؤلوپ، تینندن آیریلار زنگ
(فراغی، ۱۳۸۳: ۴۲۴)

* ترجمه: در گوشه و کنار صحرا، آب روان راه را می‌گشاید و خرچنگ به آب راه پیدا می‌کند.

بؤز قؤیین، قیریلیقی، قارا گامیشلی　　آرقالی گاو بُولار مالی گرگانینگ
(همان: ۲۲۹)

* ترجمه: رمه‌های گوسفندان خاکستری، گاومیش‌های سیاه و گاوهای کوهان‌دار ثروت دیار گرگان هستند.

تؤره‌تی ده اؤراق اؤرساق　　ناندان دؤلار دولونگ سنینگ

(همان: ۲۳۱)

* ترجمه: خرمن خرمن گندم می‌چینیم و سفره‌هایمان را ازنان پرمی‌کنیم.

به‌کارگیری ضرب المثل‌های ترکی

حیدربابا، دونیا یالان دنیادی سلیماندان، نوحدان قالان دنیا دی
(شهریار، ۱۳۸۰: ۴۲)

مختوم‌قلی یالانچی دیر بوجهان مسته عقل بؤلماز، کافردا ایمان
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۵۳)

*ترجمه:این جهان دروغین است؛ مست و بی‌عقل و بی‌ایمان است. اشاره به ضرب المثل دونیا یالان دنیادی، دروغین و فانی بودن دنیا.

نامرد اولان عمری باشا یتیرمز بیزده، واللاه، انوتماریق سیزلری
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۲)

هرگز نامردکؤپری سیندن، گچمأنگ لر غرق بؤلوُپ، دریادا قالان یاغشی دیر
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۸۸)

* این ضرب‌المثل دربارهٔ نامردی است؛ اینکه فرد نامرد عمر به سر نمی‌برد وهرگز از پل نامردان عبور نکنید و منّت آن‌ها را نکشید.

بو اولدی بیزده تمدن! مثلدی: « دوز یئرده بیزیم اولاغ گئده بیلمیر شوخومدا شیللاق آتیر»
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۶۳)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: در راه صاف نمی‌تواند راه برود، اما در مرزعه لگد می‌اندازد.

عیبی یوخدیر، کئچر گئدر، عمردر،
قیش دا چیخار، اوزو قارا کوموردر.
(همان : ۵۷)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: روسیاهی به زغال می‌ماند.

مثل دی: «یئرکی برک اولور، أوکوز، أوکوزدن اینجیور»
هی دارتیلیر ایپین قیرا، یولداشینا بیرساواشا
(همان: ۱۳۱)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: زمین که سفت شد، گاو از چشم گاو می‌بیند.

چوق قیسا بوی اولسان اولیسان جن کیمی شیطان چوق‌دا اوزون اولما که اوزوندا عقیل اولماز
(همان: ۶۲)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: آدم قد بلند کم عقل است.

یان یولداشی یولداشینا سؤیه‌نر خوف‌لی پرده یاتان تیز-تیز اویانار
(فراغی، ۱۳۸۳: ۶۵)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: کسی که در جای ترسناکی خوابیده‌است، زودبه‌زود از خواب بلند می‌شود.

یالانچی تانگری‌نین دوشمانی دییرلر اما جای یرینده یالان یاغشی‌دیر
(همان: ۱۸۸)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: دروغگو دشمن خداست.

عقل یاغشی‌لار اونوتماز　　قوری آغاجا یاپراق بیتمز
(همان: ۲۸۳)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: درخت خشک‌شده، برگی نمی‌آورد.

سؤز معنی‌سین آنگماز آدام　　بیر قویروق‌سیز ایته منگزأر
(همان: ۱۰۵)

* ترجمهٔ ضرب‌المثل: انسانی که معنای کلام را درنیابد، همچون سگ بی‌دُم است.

هیچ آزار برمه‌گیل بیرمسلمانا　　اوغری أردن، بیر دوغری ایت یاغشی دیر
(همان: ۱۸۸)

*ترجمهٔ ضرب‌المثل: یک سگ راستگو، از یک انسان دزد بهتر است.

اسطوره‌های تاریخی مشترک

حیدربابا گئجه دورنا گئچنده　　کوراوغلونون گوزی قارا سئچنده
(شهریار، ۱۳۸۰: ۴۷)

* ترجمه: حیدربابا، وقتی که پرندهٔ درنا شبانه ازآسمان می‌گذرد، کوراوغلی-قهرمان ترکان- در سیاهی شب نگاه می‌کند.

اوُل مردینگ اوُغلی دور،مرد دور پدری　　کؤراوُغلی قارداشی سرخوُش دور سری
(فراغی، ۱۳۹۳: ۱۵۶)

* ترجمه: مردان این قوم نژاده مردند؛ مردانی از تبار کوراوغلی. اشاره به کور اوغلی، قهرمان حماسی مشترک میان آذربایجان و ترکمن صحرا.

یادکردن یاران

(حیدربابا)، بیزدن ده بیر ممکن اولسا، یاد اله
آچیلمیان اورکلری شاد اله
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۱)

* ترجمه: اگر ممکن باشد، یادی هم از ما بکن و دل‌های گرفته و غمگین ما را شاد وخرسند گردان.

سؤیسنگ اوُل یارادان قادر سبحانی　　من غریبی شاد ایله گین پنهانی
(فراغی، ۱۳۹۳: ۳۲۱)

* ترجمه: آن زمان که با خدای خود راز و نیاز می‌کنی، از این عاشق مهجور هم یادی کن و دلش را شادنما.

چشم به راه بودن

خان ننه، هایاندا قالدین
بئله باشیوا دولانیم
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۹۰)

* ترجمه: مادربزرگ، کجا ماندی؟ دور سرت بگردم و فدایت شوم.

گؤچی-قوُنی بیرله گیتدی عبدالله　　همه گیدن گلدی، بولار گلمه دی
محمدصفا گیتدی کؤمک برماگه　　اوزادان لار گلدی، بولار گلمدی
(فراغی، ۱۳۸۳: ۳۱۸)

* ترجمه: عبدالله (برادر مختوم‌قلی) با مهاجران همراه شد؛ آن مهاجران به زادگاه خود بازگشتند، اما عبدالله و محمدصفا بازنگشتند.

ارادت به اهل‌بیت علیهم السّلام و به ویژه حضرت علی(ع)

علی، شقّ القمر، محراب تیلیت قان　　قولاق وئر، مسجد اوخشار منبر آغلار
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۸۹)

* ترجمه: علی و شقّ‌القمر است درمحراب که غرق درخون است. گوش فراده که مسجد می‌نالد و منبر می‌گرید.

دروازه سین چکیب خیبر داغیندان　　یدی قالا بیردن دؤلان علی دیر
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۹۰)

* ترجمه: این علی (ع) بود که درقلعهٔ خیبر را از جا کند؛ که بسیار تودرتو بود.

حسینون کؤینگی زهرا الینده　　چکر قیحا قیامت، محشر آغلار
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۸۸)

* ترجمه: پیراهن حسین (ع) در دست زهرا (س) است؛ قیامت فریاد برمی‌آورد و محشر می‌گرید.

شمر ایله اوُل یزید بردی جفانی　　یا امام حسینه باغیشلا بیزنی
(فراغی، ۱۳۹۳: ۳۴۳)

* ترجمه: امام حسین(ع) از دست شمر و یزید ظلم‌های زیادی دید؛ به حرمت امام حسین (ع) مارا ببخشا!

مفاخره

تورکون دیلی تک سوگلی، ایستکلی دیل اولماز　　ئوزگه دیله قاتسان، بواصیل دیل،اصیل اولماز
(شهریار، ۱۳۸۰: ۶۱)

* ترجمه: زبان ترکی محبوب و دوست‌داشتنی است؛ اگر این زبان را با زبان‌های دیگری مخلوط کنی، دیگر اصالت واقعی خود را نخواهد داشت.

باخ که (حیدربابا) افسانه تک اولموش بیرقاف　　من کیچیک بیر داغی سر منزل عنقا ائله دیم
(همان: ۲۳۰)

* ترجمه: ببین که کوه حیدربابا مثل یک افسانه، همچون کوه قاف بزرگ شد؛ من یک کوه کوچک و معمولی را به منزلگاه سیمرغ تبدیل‌کردم.

داغدا، دوزده، قوُوسا صیادلار دیری　　آلابیلمز یوُلباس اوُغلی تورکمنینگ
(فراغی، ۱۳۹۳: ۱۵۶)

* ترجمه: در روز نبرد ترکمن‌ها همچون شیری هستند که به‌اندازهٔ ببر قوی از همه گوی‌سبقت را ربوده‌اند.

حقیقت اصلینی دیسم دیللرده　　لوح المحفوظ دانام گچر کتابیم
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۴۲)

* ترجمه: اگر بخواهم از حقیقت اصلی کتابم بر زبان سخن برانم، مقام کتاب من حتی از لوح محفوظ نیز می‌گذرد.

*نکته: مفاخره (خودستایی ادبی و افتخار به نسب، زبان، ایل، فرهنگ یا شجاعت)، یکی از پررنگ‌ترین و اصیل‌ترین سنت‌های ادبی و شفاهی درمیان اقوام و شاعران ترک‌زبان است. این مفهوم هم در ادبیات کهن و عشایری و هم در ادبیات کلاسیک و معاصر ترکان مثل اشعار خاقانی به چشم می‌خورد.

نمونه اصطلاحات و لغات مشترک

بدو مینوب، آی بدو بسلینلر　　بدو دا نشانه نئچه‌گرکدی
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۷۵)

* ترجمه: ای کسانی که بر بِدو (اسب اصیل تیز دو) سوار می‌شوید، برای اسب اصیل چندین نشانه و ویژگی لازم است.

بیر بدو خانه زاد بولار سیاق سیز　　قوُیروُغی، کأکیلی، یالی بولماسا
(فراغی، ۱۳۸۳: ۶۴)

* ترجمه: اگر یک اسب اصیل (تندرو) خانگی، دم، کاکل و یال نداشته‌باشد، زیبا به حساب‌نمی‌آید.

نامرد اولان عمری باشا یتیرمز بیزده، واللاه، اونوتماریق سیزلری
(شهریار، ۱۳۸۰: ۳۲)

* ترجمه: فرد نامرد عمر به سرنمی‌برد؛ ما به خدا قسم شما را فراموش نمی‌کنیم.

یوُم گؤزونگ نی، یاپیپ گزگیل دیشینگ نی یازا یتسنگ اوُنوُتماغیل قیشینگ نی
(فراغی، ۱۳۸۳: ۶۶)

* ترجمه: چشمت را ببند و دندانت را روی هم بگذار (سختی هارا تحمل کن)؛ چون به تابستان رسیدی، زمستان را فراموش مکن. واژۀ اونوتماق و اونوتماغ به معنی فراموش‌کردن است.

آد آلیب سندن او شاعر کی، سن اوندان آد آلارسان
اونا هرداد وئره سن، یوز مقابل داد آلارسان
تاریدان هرزاد آلارسان
(شهریار، ۱۳۸۰: ۷۱)

* ترجمه: آن شاعری که نام و آوازه‌اش را از تو گرفته‌است، تو نیز از او آوازه کسب می‌کنی. به او هر قدرپاسخ و نوا بدهی، در مقابل صد برابر از او داد می‌ستانی. هرچه از خداوند بخواهی، دریافت‌می‌کنی.

الین توُت تانگری دوستونینگ عاصی بوُلما، ساقلا دینینگ
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۳۲)

* ترجمه: دست دوست خدا (ولی حق) را بگیر و عصیان روامدار و دین و ایمان‌خود را حفظکن.

*نکته: تانگری کلمه‌ای ترکی-مغولی به معنی خداست. در شاخه‌های مختلف ترکی تلفظهای متفاوتی دارد؛ به صورت تانری، تَنگری، تَنکری، تانگری و تاری کاربرد دارد.

عشقینده کؤنول گؤز یولا تیکمیش، یاری گؤزلر کؤنلوم یار ایتیرمیش، آرایوب-آختاری گؤزلر
(شهریار، ۱۳۸۰: ۶۷)

* ترجمه: دل در هوای عشق یار، چشم به راه دوخته‌است؛ دل من یار خود را گم کرده‌است و بی‌قرار چشم به راه است و او را می‌جوید.

کؤنگول پرواز ایلأپ، قالدی یریندن هوالانمیش،گؤکدن اینمز، یارانلار
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۱۷)

* ترجمه: دل پرواز کرد و از جایش برآمد و چون اوج گرفته‌است، دیگر از آسمان پایین نمی‌آید، ای یاران. کؤنول و کؤنگول دو کلمۀ تغییرشکل‌یافتۀ ترکی است که به معنی دل کاربرد دارد.

زهره نین قصری بریلیان، حصاری اینجی دی، یاقوت،
قصر جادودی، مهندسلری هاروت ایله، ماروت،
اوردا «مانی» دایانیب قالمیش او صورتلره مبهوت،
قاپی قوللوقچی سی هاروت!
(شهریار، ۱۳۸۰: ۷۵)

* ترجمه: قصر زهره از جنس برلیان است و حصاری از مروارید و یاقوت دارد. معماران این قصرجادویی، هاروت و ماروت هستند. مانی در آنجا ایستاده و از آن نقش‌ونگارها مات‌ومبهوت مانده‌است. دربان (خدمتکارجلوی در) آنجا هاروت است.

اوزینگدن اگسیک بیر غیری نامردینگ خدمتینده قوللیق ادیجی بؤلمه
(فراغی، ۱۳۸۳: ۷۳)

* واژه قوللیق و قوللوق در ترکی به معنی خدمت است.

نکوهش ظلم

مظلوملارین آهی بیرگون اوخ اولار ظلمین ده گر، اوره گی نین باشینا
(شهریار، ۱۳۸۰: ۸۷)

* ترجمه: روزی آه افراد مظلوم همچون تیری می‌شود و قلب ظلم را (افراد ظالم را) سوراخ می‌کند.

مختوم‌قلی!غریب لارینگ گؤزیاشی داغلاری یاندیریپ، اریدِر داشی
فقیره جبر ادن ظالمینگ ایشی روز محشر دیوانیندان بللی دیر
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۹۲)

*ترجمه:ای مختوم‌قلی! اگر اشک از چشم یک بینوا جاری شود، کوه‌ها را می‌شکافد و سنگ‌ها را آب می‌کند؛ کار ظالم در روز محشر معلوم می‌شود.

احترام به پدر ومادر و یادکردن آن‌ها

انودسا هرکس آتاسین، ناکس دی انودماسان سن، آتاوی یاد ایله
(شهریار،۱۳۸۰: ۸۸)

* ترجمه: هرکس پدر خود را فراموش‌کند، فرد فرومایه‌ای است. تو پدرت را فراموش‌نمی‌کنی، پس او را یاد کن.

تیلینده اؤورمیش حقی- ثنانی آغیرتماغیل آتا بیرله اِنأنی
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۶۱)

* ترجمه: به ستایش‌خدا مشغول باش و به پدر و مادرت احترام بگذار و آن‌ها را آزارمده.

ناکامی در عشق

عشقی واریدی «شهریار» ین گللی- چیچکلی افسوس، قارا یل اسدی، خزان اولدی بهاری
(شهریار، ۱۳۸۰: ۶۴)

* ترجمه: عشق شهریار، پر از شور و حرارت بود؛ افسوس! که باد سیاه وزید و بهار او خزان گشت.

ایلی گؤکلنگ، آدی منگلی نأزلی دلداردان آیریلدیم
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۴۵)

* ترجمه: معشوق من، منگلی، از ایل گؤکلنگ است؛ من ازآن دلبرنازپرورده، جدا شدم.

ذمّ و نکوهش دنیا

سنی فرزانه‌لر آتدی قاپیب، دیوانه‌لر توتدی
کیمی آلدی، کیمی ساتدی ساتان دنیا، آلان دنیا
(شهریار، ۱۳۸۰:
۲۱۸)

* ترجمه: ای دنیا! خردمندان تورا رها کرده‌اند و افراد نادان تورا به چنگ آورده‌اند؛ در این بازار چه کسی را خریدی و فروختی؟ این دنیا، هم خریدار است و هم فروشنده. مختوم‌قلی هم می‌گوید: «فلک بیر بقال‌دیر، دنیا بیر بازار» (ن.ک: فراغی، ۱۳۸۳: ۱۶۳)

بو دنیا بازیگر دیر بازیسین چالدی گیتدی
گمراه ادیپ نیچأنی یولداش دییپ آلدی گیتدی
(فراغی، ۱۳۸۳: ۳۰۲)

* ترجمه: این دنیا، بازیگری است که نقش‌خود را بازی‌کرد ورفت؛ همه را گمراه‌کرد و با وعدهٔ هم‌سفری با خود برد و رهایش کرد.

بیان رؤیا

دونن گئجه جین‌لر قوشون چکدیلر من قورخودان جینقیریغیم چیخمادی
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۵۴)

* ترجمه: شب گذشته، جن‌ها هجوم آوردند؛ من از شدت ترس، حتی نتوانستم صدایم را دربیاورم.

بیر جمعه گیجه‌سی گؤردوم دویشومده　　بال اوروپ، گؤکـلره اوچدوم یارانلار
(فراغی، ۱۳۸۳: ۱۱۸)

* ترجمه: یک شب جمعه، درمیان خواب و رؤیا دیدم که بال درآورده‌ام و به سوی آسمان پروازکردم! ای یاران.

مناجات

بارالها سن بیزه وئر بو شیاطین‌دن نجات　　انسانین نسلین کسیب، وئر انسه بو جین‌دن نجات
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۷۲)

* ترجمه: بارالها! ما را از دست این شیاطین برهان؛ آن‌ها نسل‌انسان را از پای درآورده‌اند، بشر را از این جن و نیروهای شیطانی نجات بده.

یا یارادان قادر، قدرتلی جبّار　　آرماندا قویماغیل، یا ذوالجلالیم
نفسیمینگ رایینداکرملی غفّار　　فرماندا قویماغیل، یا ذوالجلالیم
(فراغی، ۱۳۸۳: ۲۴۷)

* ترجمه: ای آفریدگار! ای قادر و توانمند؛ آرزوهای مرا برآورده فرما. ای بخشنده و آمرزنده، هواهای نفسانی را بر من مسلّط مکن.

هجران و فراق

خان ننه، هایاندا قالدین
بئله باشیوا دولانیم
نئجه من سنی ایتیردیم!
داسنین تایین تاپیلماز
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۹۰)

* ترجمه: مادربزرگ، کجا ماندی؟ دور سرت بگردم و فدایت شوم. چطور من تو را گم‌کردم؟ افسوس که دیگر مثل تو پیدا نمی‌شود.

عزیزیم دویمادیم سندن،
نه تز مندن دویوب گئتدین.
اجل گلجک بو غربتده،
منی یالقیز قویوب گئتدین
(همان: ۱۸۳)

* ترجمه: عزیزم، من از تو سیرنمی‌شدم، چه زود از من سیرشدی و رفتی. در این غربت، وقتی مرگ فرا رسید، مرا تنها و بی‌کس رها کردی و رفتی.

اوستیمیزه هجران اودی سپیلدی　　قوّتیم گیدیپ‌دور، دیزیم اِپیلدی
قان بیغلاپ، آتامینگ بیلی بوکیلدی　　قایدا وطن توتدینگ، قارداش عبدالله
(فراغی، ۱۳۹۳: ۲۸۱)

* ترجمه: دچار هجران شدیم؛ دیگر قدرت و توانی برایم نمانده‌است و زانوهایم خم شده‌است. کمرپدر از دوری تو شکست و خون گریست. کجا سکونت گزیده‌ای، ای برادرم عبدالله؟

استقبال شهریار از مختومقلی

بدو مینوب، آی بدو بسلینلر — بدو دا نشانه نچه گرکدی
(ب/دو/می/نوب/آی/ب/دو/بس/لی/این/لر) ۱۱هجا — (شهریار، ۱۳۸۰: ۱۷۵)

حذر ایله، اؤسر اجل یللری — جسددن جانلاری آلسا گرکدیر
(ح/ذر/ای/له/او/سر/ا/جل/یل/ل/ری) ۱۱هجا — (فراغی، ۱۳۸۳: ۱۷۶)

* ترجمه: هشیارباش! بادهای مرگ می‌وزند؛ لازم است که جان‌ها را از بدن بگیرد (اگر بخواهد، جان را از بدن می‌گیرد.). شیوهٔ بیان مطلب و همچنین قافیه و وزن، گویای توجّه استاد شهریار به این شعر مختومقلی است.

پند و نصیحت

آما گئجه نمازدا قیلیرسان، یاواشجا قیل — قوی زحمتیله هوشلانان اولسا، اویانماسین
(شهریار، ۱۳۸۰: ۱۷۴)

* ترجمه: شب‌ها وقتی نمازمی‌خوانی، آرام بخوان تا بقیه از خواب بیدارنشوند؛ مراعات حال آن‌ها را بکن.

بیر نصیحت بره‌ی، پندیمی آلسانگ — امتیاز ایله‌گیل، اوتورسانگ- تورسانگ
ایندگ‌سیز- خبرسیز بیر یره بارسانگ — کیشی آشی‌نینگ دوزین دادیجی بولما
(فراغی، ۱۳۸۳: ۷۳)

* ترجمه: اگر نصیحت و پند مرا می‌پذیری، با ادب و احترام بنشین و برخیز. اگر به جایی رفتی که ناشناخته‌است، در کار دیگران دخالت‌نکن و عیب‌جوی غذا و احوال مردم نباش.

نتیجه گیری

نتیجه‌گیری حاصل از پژوهش تطبیقی میان «دیوان اشعار ترکی» شهریار و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی، نشان‌دهندهٔ پیوند عمیق فکری و روحی این دو شاعربزرگ در پاسداشت هویت، فرهنگ و زبان بومی است. هردو شاعر با بهره‌گیری از تصویرسازی‌های ملموس از زندگی روستایی، یادآوری سنت‌های اصیل و بیان دردهای مشترک مردمان خود، ادبیات فولکلور را به سطح والایی ارتقا داده‌اند. با این حال، در حالی که نگاه شهریار بیشتر معطوف به خاطرات کودکی، حسرت ایام گذشته و بیشتر برخاسته از عواطف لطیف غنایی است، اشعار مختومقلی جنبه‌های پررنگ‌تری از بیداری اجتماعی، پندهای اخلاقی و هویت‌خواهی حماسی را در بر می‌گیرد. در نهایت، این بررسی تطبیقی اثبات می‌کند که هر دو اثر، آیینهٔ تمام‌نمای فرهنگ، باورها و روح جمعی اقوام خود هستند. همچنین، این دو شاهکار ادبی توانسته‌اند با لحنی صمیمی و ماندگار، پل ارتباطی محکمی میان ادبیات شفاهی مردم و شعر کلاسیک آذربایجانی و ترکمنی ایجاد کنند. این شباهت مضامین نه از حیث تقلید، بلکه از حیث هویت، تاریخ و فرهنگ مشترک است. دعوت به وحدت و همچنین توصیف زیبایی‌طبیعت و زندگی‌روستایی، از ارکان اصلی جهان‌بینی مشترک آنان به شمار می‌رود. شهریار شاید گوشهٔ چشمی به شعر مختومقلی فراغی داشته باشد، اما به معنای تقلید صرف از او نیست. هردو شاعر در عرصهٔ ادبیات محلی و ادبیات فارسی خوش درخشیدند و به آن عمق بیشتری بخشیدند. در نهایت، می‌توان گفت که «دیوان اشعار ترکی» استاد شهریار و «دیوان اشعار» مختومقلی فراغی، دو شاخه از یک درخت تنومند و ریشه‌دارند که آبشخورفکری خود را از چشمه‌سار شفاهی فرهنگ، اسطوره‌ها و باورهای مشترک اقوام ترک دریافت کرده‌اند.

پی نوشت‌ها

۱. ترجمه‌های فارسی حیدربابایه سلام، با اقتباس از کتاب «ترجمهٔ حیدربابایه سلام به نثرفارسی» سید مهدی درّی است.

۲. ترجمه‌های فارسی اشعار مختومقلی فراغی، از کتاب «گزیدهٔ اشعار مختومقلی فراغی» گنبددردی اعظمی‌راد است.

۳. معنای واژه‌های ترکی، از فرهنگ شاهمرسی انتخاب شده‌است.

۴. معنای واژه‌های ترکمنی، از فرهنگ سلیم و فرهنگ قاضی انتخاب شده‌است.

منابع

۱- رحمانی خیاوی، صمد، (۱۳۹۳)، **آموزش وزن، قافیه، بند و قالب‌های شعر آذربایجانی**، چاپ اول، تبریز: نشر اختر.

۲- درّی، مهدی، (۱۳۸۵)، **ترجمهٔ حیدربابایه سلام به نثر فارسی**، چاپ چهارم، تبریز: مترجم.

۳- زارع شاهمرسی، پرویز، (۱۳۸۷)، **فرهنگ ترکی- فارسی شاهمرسی**، چاپ اول، تبریز: اختر و آناس.

۴- شهریار، محمدحسین، (۱۳۸۰)، **کلیّات اشعار ترکی شهریار به‌انضمام حیدربابایه سلام**، تصحیح حمید محمّدزاده، چاپ چهاردهم، تهران: نشر زرّین و نگاه.

۵- فراغی، مختومقلی، (۱۳۸۳)، **دیوان کامل مختومقلی فراغی**، تصحیح محمود عطا گُزلی، چاپ سوم، مشهد: نشر گلنشر.

۶- .....، ..... ، (۱۳۹۳)، **گزیدهٔ دیوان مختوم قلی فراغی**، ترجمه و شرح گنبددردی اعظمی‌راد، چاپ اول، تهران: نشر الهدی.

۷- قاضی، مراد دوردی، (۱۳۸۲)، **فرهنگ قاضی فارسی- ترکمنی**، چاپ اول، مشهد: نشرگلنشر.

۸- متّقی‌گمش‌تپه، نورمحمد، (۱۳۷۶)، **فرهنگ سلیم فارسی- ترکمنی**، چاپ اول، تهران و قم: انتشارات برهان و نهضت.

۹- محمدی، حسنعلی، (۱۳۷۹)، **از بهار تا شهریار مجموعهٔ دوجلدی**، چاپ چهارم، تهران: نشر ارغنون.